

POMOZI PÉTER

A FOLKLÓRLEJEGYZÉSEKTŐL A MODERN NYELVJÁRÁSI ÁBÉCÉKIG

A nyelvjárási identitás és a standardizáció viszonyához

KIVONAT: A magyar nyelvjárástudományban – számos más európai példától eltérően – a legutóbbi időkhig marginális kérdés maradt a nyelvjárási ábécék standardizációja, jóllehet „népköltészeti” és „nyelvészeti” lejegyzés különbségeiről már bő másfélszáz éve komoly szakmai eszmecsere bontakozott ki. A dolog jelentőségét Moldvától Várvidékig az adja, hogy a magyar nyelvjárások rendkívüli nyelvtörténeti, lexikológiai, folklorisztikai értéket hordoznak, és egyáltalán nem utolsó sorban a helyi és regionális közösségi identitás, közösségi hagyomány meghatározó elemei, s mint ilyenek, egy-egy mikro- vagy makrorégió gazdasági potenciáljára is pozitív hatással lehetnek. (Mindezen kulturális, közösségi és gazdasági szinergiák meglétét számos európai példa igazolja ott, ahol a standardizált nyelvi változatok a nyelvi tájképben is hangsúlyosan jelen vannak.) Az említett értékek azonban csak úgy öröközhetők tovább, a helyi és regionális tájnyelvi identitás csak úgy erősíthető meg érdemben, ha megtörténik a nyelvjárások egyszerű, pontos, könnyen tanítható írásbelivé tétele, standardizációja, amely viszont teljesen elképzelhetetlen annak kiinduló eleme, a grafizáció, konkrétan a standardizált nyelvjárási ábécék megalkotása és regionális elterjesztése nélkül, beleértve az adott régiók köz- és felsőoktatásának ehhez kapcsolható diszciplináris elemeit. Versenyképes, infotechnológiaiag is támogatható írott forma nélkül

a legtöbb magyar nyelvjaváltozatot ugyanúgy a gyors eltűnés veszélye fenyegeti, mint Földünk legtöbb nyelvét és nyelvváltozatát, melynek nem alakult ki a mindennapi kommunikációban használható, standardizált írásbelisége.

KULCSSZAVAK: nyelvjárási identitás, standardizáció, grafizáció, nyelvjárás és infotechnológia, Kárpát-medencei magyar nyelvjárások

1. A nyelvjárási hangjelölési gyakorlat a tudományos igényű folklórgyűjtések kezdetétől: célok és szempontok néhány korai példa fényében

E pontban természetesen nem lehet cél a magyar nyelvjárások hangjelöléstörténetének bemutatása: egyrészt ennek még vázlatos bemutatása is messze meghaladná írásom kereteit, másrészt a tudományos nyelvjárási lejegyzés kérdéseit az egyezményes magyar nyelvjárási hangjelölés születéséig nagyon sok kitűnő cikk és könyvfejezet tárgyalja. Máig megkerülhetetlen e tekintetben Csűry Bálint 1936-os könyvecskéje és Deme László 1953-as tanulmánya. Különösen megszorodtak a hangjelölés problémáival is foglalkozó írások a magyar nyelvatlasz előkészítő munkálataitól, a húszas évek végétől, de még inkább a Magyar Nyelvatlasz Bizottság 1941-es megalakulásától fogva. Most azonban ugorjunk ehhez képest száz évet vissza az időben, a moldvai Klézsére, mert az akkori történeteknek távlatos jelentősége van mondanivalónk szempontjából.

A tudományos igényű magyar folklórlejegyzés úttörőjének a forrófalvi születésű Petrás Ince János minorita papot tekinthetjük, aki 1841 nyarán Borszéken összehatalkozott Döbrentei Gábor akkori akadémiai titoknokkal és szerkesztővel. Döbrentei csángóság iránti érdeklődése egészen különleges, új vonzalmat ébresztett a szerzetesben. Találkozásuk utáni hevületében Petrás Ince áthelyeztetését kérte Pusztináról Klézsére. Így lett egy Forrófálvához közeli falu, Klézsé holtig hű „monográfusa”. Petrás két gazdag gyűjteményes füzetében jól olvasható, a korabeli nyomdai viszonyok között is könnyen közölhető, mégis lehetőség nyelvjárashű lejegyzésre törekedett. E törekvését a Moldvahoni Csán-

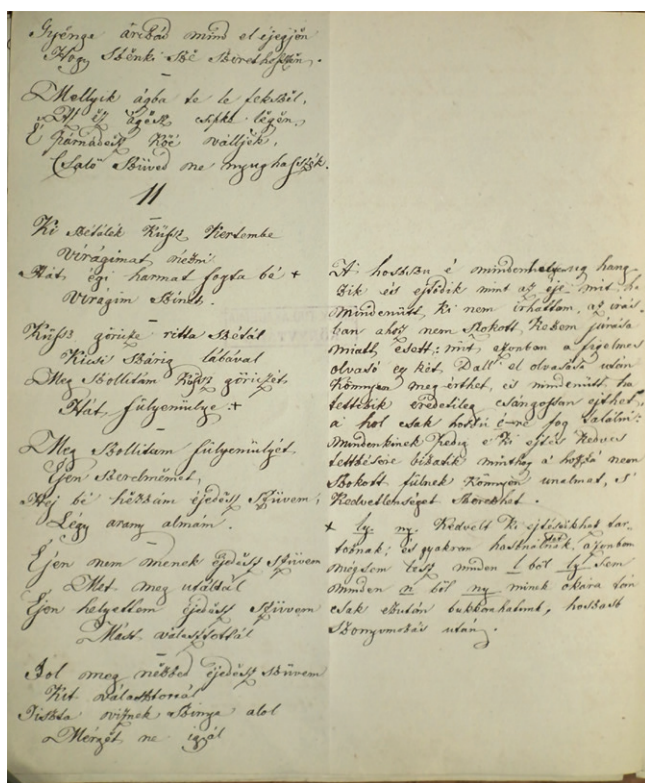
gó-Magyar Dallok (I. Petrás 1843) fejlécében papírra is vetette: „Moldvahoni Csángó-Magyar Dallok, Mellyeket csupán a Leányok szerzenek, és danolnak a tapasztalás, és saját vallomásuk szerint. Kiknek szájszerinti Elmondásuk után, mennyire lehetséges volt, össze szedett IP...I.e sk. 1843 Alsó-Klésén.”¹ Petrás szövegeinek hangjelölésében következetes, a nyelvjárási jelenségeket maradéktalanul igyekszik jelölni, mégpedig mai szemmel nézve fonematikusan. Ezzel Petrás nemhogy korát, de még a fonetikus-fonematikus elméleti vita kezdetét is megelőzi: ennek legkorábbi hullámát majd a Vadrózsák első kötetének sajtó alá rendezése körüli hangjelölési kérdések vetik, másfél évtizeddel később. Petrásban mindezekért én a XXI. századi nyelvjárási standardizáció egyfajta előfutárát, azt a kivételes lángelmét² tiszteltem, aki oly korban talált helyes választ egy fontos módszertani problémára, amikor a kortársak még magukat a problémához vezető kérdéseket sem fogalmazták meg.

A már említett Vadrózsák első kötete 1863 januárjában jelent meg. Kriza János nagyajtai születésű lévén részese volt a mesélők világának, még ha anyagát nagyrészt levelezői útján szerezte is. Szerkesztési elveivel, a szöveg-hűséggel, a pontos nyelvjárási hangjelöléssel Kriza a tudományos folklórgyűjtés másik korai hírnöke volt. Önéletrajzában így emlékezett erről: „Lassanként tisztult bennem a gondolat: úgy adni ki a népkölteményeket és szólásmódokat, oly hangejtéssel, éppen mint a nép kiejti – a virágot egész színével, illatával mutatni bé a közönségnek...” Kriza kezdetben jóval cizelláltabb hangjelölést próbált szöveggközléseiben alkalmazni, mint Petrás. Ezt jól tükrözi a Vadrózsák II. kötetének szerkesztésekor, Péterfi Sándorhoz, egyik legjobb adatközlőjéhez 1865. május 31-én intézett levele, ebből idézünk: „Mert az a célunk, hogy minden vidéknek s ha szükség helységnek is hang és beszédbeli sajátosságait leírjuk, ha lehet apró értekezésekben is. Egyáltalán az irodalmi szókat, szórakásokat kerülni kell, a legkisebb árnyalatig a nép esze- és szájajárását kell utánózni.

1 Petrás iránti tiszteletből meghagytam az eredeti fejléc sajátos ortográfiáját, az eredeti központozással együtt.

2 Csábító lenne ösztönös zseninek aposztrofálni, de az „öztönös” szó nem lenne sem hiteles, sem pedig igazságos, mivel igen nagy tudatossággal alakította ki egyszerű, de pontos és következetes hangjelölési rendszerét.

[...] A ritkább tájszókat is kérem feljegyezni – a szólásformákat, példabeszédeket, gyermekbeszédet vagy kisgyerekek gügyögését is, szóval amit csak népiesnek nevezhetni.” (A teljes levelet l. Szakál 2012: 170–171.) Az olvasó figyelmét felhívnam „a legkisebb árnyalatig a nép esze- és szájajárását kell utánozni” kitételre, mely valóban a fonetikus hűség iránti igényre mutat. Az már más kérdés, hogy ez az adott korban és helyen, az adott gyűjtői-beküldői kör eltérő minőségű lejegyzései alapján semmiképp sem valósulhatott volna meg következetesen.



1. kép. Petrás Ince Moldvahoni Csángó-Magyar Dallok (I. füzet)³ című klézsei gyűjtésének (1843) két oldala. A verzón a „Ki szétálék küssz kertembe”, a rektón pedig hozzátartozó két, részletesebb hangtani kommentár látható. Forrás: Petrás 1843.

3 Valójában Petrás kéziratos folklórgyűjtéseinek második füzeté, azonban az első, az 1841/42-re datált Moldovai Magyar csángó dalok címűt nem sorszámozta. Mindkettő teljes anyagát közli Domokos 1979: 1358–1421.

Kriza ezen álláspontját és korai szerkesztési gyakorlatát Arany János és Gyulai Pál is helytelenítette, mondván, a túlságos cirkalmazás emészthetlenné, élvezhetetlenné tenné a Vadrózsákat az olvasók számára. Ezzel megjelent a tudományos közlés és az „irodalmi” közlés hangjelölésvitája. Kriza⁴ Gyulai és Arany tanácsai nyomán lazítani próbált a székely hangjelölés pontosságán az olvasóközönség kedvéért, s ezzel az „irodalmi” közlés és a tudományos hűség közti kompromisszum felé tett volna fontos lépést. Elveit sajnos már nem ültethette át maradéktalanul a gyakorlatba, ezt Faragó József tette meg a Vadrózsák 1975-ös kiadásakor.

Kriza huszonegy év elteltével, második kötetének sajtó alá rendezésekor már tudatosan elkülönítette a nyelvészeti és az irodalmi célú lejegyzést: „Lassanként elkészítendem a II-ik kötetet, az már könnyebb lesz: arra csak a meséket dolgozandom át a begyakorlott mód szerint, vagy tanácsot kérek akkor Tisztelt Barátoimtól, hogy tökéletes tájsház szerint adjam-é, vagy az már az első kötetből ismeretes lévén, csak a székelyes íz legyen meg...”. (Id. Faragó 1965: 127; Pomozi – Karácsony 2013: 3). Ha ezt összevetjük a Péterfi-levéllel, akkor azt a kettősséget látjuk, hogy tudományos forrásként adatközlőit a legnagyobb hangjelölési pontosságra próbálta sarkallni, azonban belátta, hogy a nagyközönségnek egyszerűbb írásképre van szüksége, annak elég a „székelyes íz”. Bölcsen belátta annak igazságát, – még ha az objektív körülmények miatt nem is valósíthatta meg ezen tervét –, amelyet szeretett tanítómesterem, Bereczki Gábor mondogatott gyakran: „fonetikus lejegyzésből bármikor lehet fonematikusát készíteni, fordítva azonban nem megy”.

Petrás és Kriza lejegyzéseinek és közléseinek értékét, a „virág egész színének s illatának bemutatását” még értékesebbé teszi, ha összevetjük a kortárs, s a Kisfaludy Társaság megbízásából országos gyűjtést végző Erdélyi János korszakos meghatározó munkásságával. Erdélyi a nagyközönség kedvéért a Népdalok és mondák három kötetében és a Válogatott magyar népdalokban is lemondott a nyelvjárási ízek döntő többségének megjelenítéséről, ennek ilusztrálására idézzük a trilógia első kötete 12. dalának második versszakát:

4 Hogy mind Petrás, mind Kriza mennyire megelőzte korát a tudományos hangjelölés kérdésének már egyáltalán a felvetésével is, azt Erdélyi János monumentális munkájával összevetve értjük meg igazán.

*Bárcsak követnél
 Holtig állandó lennél
 Engem szeretnél
 Senkit mást nem kedvelnél
 Ugy bús napom felderülne,
 Bánatom enyhülne
 Sápadt orcámon kedv ülne
 Könyekben nem fürödne.*
 (Erdélyi 1846: 13)

Erdélyi nem tartotta lényegesnek a gyűjtési hely közzétételét sem,⁵ pedig ennek azért is nagy jelentősége lett volna, mert gyűjtői szinte a magyar nyelvjárásterület egészéről küldtek szövegeket. Azonban éppen ez utóbbi okból fel is menthetjük Erdélyit a „szín és illat” eltüntetésének vádjától: Petrás egy falu, Kriza egy nagy, de mégis körülhatárolható nyelvjárásterület anyagával dolgozott, Erdélyi pedig a magyar nyelvterületével. Egy Kárpát-medencei érvényű „prestandard” nyelvjárási hangjelölési rendszer létrehozása reménytelen vállalkozás lett volna a maga korában.

Ismeretes, hogy a Magyar Nyelvőr 1872-es indulásától kezdve kiemelt figyelmet szentelt a nyelvjárási anyagok közlésének. Ezek részben amatőr beküldőktől, részben ismert nyelvészekről származtak, és ennek megfelelően a szövegek írásképe is elég vegyes volt. „A közlések nem egyöntetűek, soknak a hangjelölése nem megbízható” – írta erről Kálmán Béla egyetemi tanárkönyvében, vö. Kálmán 1966: 102. Ennek illusztrálására Paszlavszky Sándor jelentősebb keleti palóc, (buzitainak tekintett) közléseiből mutatunk ízelítőt, ahol még a két alább idézett szövegrészleten belül, illetve azokat összevetve is felfedezhetünk egy-egy következtetlenséget:

5 A népdalok és mondák bevezetőjében megemlíti beküldőit és a tőlük kapott anyagmennyiséget, a jegyzetekben pedig kiegészítő információt közöl egyes dalokról, mesékről és mondákról, azonban módszeres helyközlés egyetlen esetben sincs, az 1857-es, egyébként bájos képekkel díszített népdalválogatásból pedig mindennemű háttéradat hiányzik.

*Áttalmént eő a Keörösön,
Beleveszétt eoreokeosön; (sic!)
Csipkebokor, nyárfa-leveel,
Mindént összesodri a szeél.
(Paszlavszy 1878b: 144)*

*Fődön foa, foán kendér, kendérén oagyag, oagyagból istenáldása be-
lénk jár.
(Paszlavszy 1878a: 134)*

A *Magyar Nyelvőr*ben közölt anyagok hangjelölési érdekességek, egyenetlenségek, következetlenségek a Simonyi Zsigmond által összeállított *Tré-fás népmesék és adomák* című nyelvjárási olvasókönyv nyelvjárásonként csoportosított szövegmutatványain kiválóan tanulmányozhatók (l. Simonyi 1902). A *Nyelvőr*ről szólván érdemes megjegyezni, Petrás Ince „Rokonföldi” álnéven számos értékes anyagot közölt a folyóirat hasábjain, és ezekben is igyekezett hűen alkalmazni a negyvenes évek elején kimunkált hangjelölési elveit.

Végezetül ugorjunk vissza oda, ahonnan elindultunk, azaz 1941-be! Kiemelkedő kísérlet volt a hangjelölés kérdésének országos érvényű rendezésére és egységesítésére az 1941 őszen tartott Első Magyar Népnyelvkutató Értekezetlet. Az értekezetlet a négy nagy központ: Budapest, Debrecen, Kolozsvár és Szeged képviselőit összegyűjtve, a nyelvjáráskutató munka tervszerűsítése és megszervezése mellett a hangjelölés egységét is biztosítani próbálta. Ahogy Deme írta: „Az ott kialakult jelölési rendszernek határozottan pozitívuma az, hogy az egységre törekvés mellett alapszempontul vette a közönség szélesebb rétegeinek igényét.” (Deme 1953: 19.). Az értekezetleten elfogadott határozat kimondta: „Jelrendszerünknek tehát a lehető legegyszerűbbnek, könnyen olvashatónak, mégis találónak és félreérthetetlennek kell lennie. A sajátosan tudományos célú munkákban azonban természetükből kifolyóan pontos fonetikai jelölést kell követni. Ennek a jelölésmódnak megválasztása egyelőre az intézetek belső ügye marad.”

A népnyelvkutató értekezlet résztvevői Kriza felfogásával némiképp hasonló módon gondolkodtak: találó, félreérthetetlen, könnyen olvasható közlésekről és ezzel mintegy párhuzamosan a tudományos igényűekről, melyekben „pontos fonetikai jelölést kell követni”. A két irány az idők során teljesen szétvált: a néprajzi, irodalmi vagy nevezzük bárminek is a nagyközönségnek szánt hangjelöléstípust, bizony ritkásan tartotta magát a 41-ben felállított kritériumaihoz. Számtalan elegáns folklórkiadást ismerünk az utóbbi nyolcvanegynéhány évből, ahol bizony teljesen köznyelvi hangjelölést alkalmaztak a szerkesztők-kiadók, sokszor jelentősen megcsappantva ezzel eredeti szövegeik ízét-zamatát. Különösen igaz ez a Magyarországon kiadott könyvekre, Délvidéken és Erdélyben a népszerű kiadások is igyekeztek valamelyest megtartani a legjellegzetesebb tájnyelvi színeket. Igaz, a nemes szándékot sokszor nehezítette, hogy e kiadványok döntő többsége is került a nem köznyelvi grafémák használatát, a középzárt *ĕ*-hang *ē* betűjének (esetenkénti) kivételével. Így állt elő az a helyzet, hogy egy vásárhelyi *ő-ző* változatot népszerű formában is meg lehetett hitelesen idézni, egy palóc változatot többletbetűk nélkül azonban bizonyosan nem.

Eközben a tudományos szövegkiadás is ment a maga útján: az „intézetek belső ügye” helyett létrejött az egyezményes magyar nyelvjárási hangjelölés, mely kijelölte ennek biztos kereteit. A legnagyobb problémát az élő nyelvjárások gyakorlati támogatása szempontjából éppen az jelentette, hogy a két szövegkiadási elv közül az első, a nagyközönségnek szóló elég látványosan feladta a petrási-krizai elgondolásokat. Míg a tudományos célú nyelvjárási lejegyzések nagyrészt fonetikus igényűek voltak, a népszerű folklórszöveg-kiadások sok esetben túlságosan is sterilek, részben vagy egészen köznyelviesítettek. Talán ezért is alakult ki magyar nyelvész-körökben az a (legutóbbi időkig) egészen általános nézet, hogy a nyelvjárások kizárólag beszélt nyelvi változatok, *ergo* azoknak saját jogú írásbeliségük nem is lehet. Ez azonban abszurd magyarázat, mi több, részben tautologikus is: egyrészt egyetlen nyelvváltozat sincs a Földön, amelynek *ab ovo* lehetetlen lenne létrehozni a maga normatív ábécéjét, másrészt ha a nyelvész szakma meg sem próbál(t) honunkban ilyeneket létrehozni, milyen alapon állította/állítja, hogy nem is lehet. Aki pedig

azt sugallaná, hogy nem érdemes, az minimum tudományetikai szempontból követ el súlyos vétséget, mivel nem tesz meg mindent annak érdekében, hogy kutatása tárgya élő változatként a jövő nemzedékek, a jövő magyar nyelvközsége számára is fennmaradjon. No persze súlyos kérdés, milyen esélyei vannak a nyelvjárási revitalizációnak, erre utalt Kiss Jenő kiváló, adai összefoglalásának címe is: „Magyar nyelvjárások az ezredfordulón – és utána?” (Kiss 1998: 31). Az „utána” kérdéseiről, esélyekről és lehetőségről azonban már a következő alpontokban szólnunk.

2. A nyelvjárások fontossága és veszélyeztetettsége: elnémulás vagy revitalizáció?

2.1. A világ nyelvi helyzete: Globális és helyi kilátások

Általánosan ismert, hogy a globális nyelvi-kulturális unifikáció következtében az íratlan nyelvváltozatok egyre gyorsuló ütemben tűnnek el bolygónkról.⁶ Kevésbé köztudott azonban a veszélyeztetettség mértékének drámaisága. A Föld nyelveinek 96%-át az emberiség elenyésző része, alig 4%-a használja, azaz megfordítva, a Föld lakosságának több mint 96%-a pusztán néhány tucat nyelvet beszél (elsődleges) anyanyelveként. Nem nehéz belátni, hogy így a nyelvek óriási többsége valamilyen mértékben veszélyeztetett (vö. pl. Pusztay 2016: 9–10, Pusztay 2023: 11–34, Pomozi 2020: 121–142, ábrákkal Loh–Harmon 2014: 23–24 nyomán Pomozi in Pomozi–Katona 2022a: 10–14).⁷

6 Mart Rannut észt nyelvész elképzelése szerint csak azok a nyelvek vannak viszonylagos biztonságban, amelyek teljes infotechnológiai támogatottsággal rendelkeznek. Ilyen nyelv azonban még fél száz sincs, és akkor még nem is szóltunk arról, hogy a különféle MI-alkalmazások térnyerése hogyan szűkítheti esetleg tovább a kört.

7 Ez a forrás (Pomozi–Katona 2022a, b) tudomásom szerint az első, ahol a közoktatásban (11. évfolyam, középszint) jelen tanulmány szerzőnek tollából egy teljes tankönyvi és munkafüzet-lecke foglalkozik a világ nyelvi sokszínűségével és a nyelvek veszélyeztettségével, a Kárpát-medencei magyar szempontokat is megemlítve (idem 10–14.).

A világ nyelvi-kulturális gazdagságát döntően néhány nagy lingua franca ún. falja fel. Ezeket emiatt gyilkos nyelveknek (*killer languages*) is nevezik.

A legvédtelenebbek a kis beszélőszámú nyelvek. Ezek alacsony presztízse gyakran abból fakad, hogy egyáltalán nincs vagy nincs standardizált írásbeliségük, így a közoktatásban még akkor sem tudnak megjelenni, ha erre esetleg meglennének a nyelvi jogi és adott esetben a kisebbségi jogi keretfeltételek is. Ha pedig nem kerülnek be a közoktatásba⁸ és így a nyelvhasználat más, magasabb színtereire sem, akkor a környező, magasabb presztízssú változat(ok) beszélői részéről hamar kész a negatív attitűd, mely szerint az adott számbeli kisebbség nyelve másodrangú. A legveszélyesebb ebben az, hogy ezek a külső értékítéletek többnyire gyorsan visszahatnak a megbélyegzettekre is, és ez magával hozza a kisebbség belső attitűdjének hanyatlását is, mígnem elhiszik, hogy anyanyelvük nem alkalmas másra, „mint szilvalekvárfőzésre a nagymamával” (Pusztay János érzékletes hasonlata).

Azt is látni kell, hogy bolygónk nyelvei – ritka elszigetelt populációk nyelveit nem számítva – ugyanúgy hálószerűen (hálózatosan) kapcsolódnak egymáshoz, ahogy egy biológiai élettársulás növény- és állatfajai. Utóbbi esetben a tápláléklánc súlyos sérülése a teljes ökoszisztémát felboríthatja. Előbbi esetben, ha a nyelvi hálónak túlságosan sok láncszeme némul el asszimilációs nyelvcsere következtében, az a rendszer többi elemére is súlyosan kihat, tekintettel arra, hogy az egymással érintkező nyelvek közt normális esetben folyamatos az interakció, s ennek következtében az egymásra hatás is.⁹ Ha egy forrás elapad,

8 Ebből a szempontból is újdonság a NAT-2020 szerinti új 11. osztályos Magyar nyelv-tan-könyv és munkafüzet, mely a korábbi munkáknál jóval árnyaltabban és részletesebben, négy teljes leckében mutatja be a Kárpát-medencei magyar nyelvjáróterület jellegzetességeit, a nyelvjárások történeti, stiláris értékeit, nyelvi vitalitásában betöltött szerepét (Pomozi-Katona 2022: 93–107, 120–121).

9 A biológiai és a nyelvi-kulturális diverzitás közvetlen összefüggése a bolygó számos pontján jól kimutatható, különösen a kisebb, veszélyeztetett nyelvek esetében, ennek részletes leírását adja párhuzamos biológiai és nyelvi ábrákkal Loh-Harmon 2014: 33–43. A szoros összefüggésből az is következik, hogy egy terület biológiai diverzitásának tönkretétele a terület nyelvi-kulturális diverzitását is tönkreteszi. Erről az összefüggő folyamatról Pomozi készített színes rajzot és leírást a 11. évfolyam új generációs magyar nyelv-könyvében (l. Pomozi-Katona 2022: 11–14.)

azt a társulás minden olyan eleme megérzi, amely inni járt a forrásra. *Mutatis mutandis* ez a nyelvi társulásokra is igaz. Pusztay János egy ezzel kapcsolatos további potenciális veszteségre is felhívja a figyelmet: ha igaz az, hogy az őshonos nyelvek szoros kapcsolatban vannak környezetükkel, akkor nyelvük és kultúrájuk eltűnésével az élő környezetre vonatkozó lényeges, empirikus adatok tömege is elvész, amely további környezeti rizikót jelent (Pusztay 2016: 6–7).

Hol helyezkednek el a veszélyeztetettségi skálán a Kárpát-medencei magyar nyelvjárások, és mi következik mindebből ezekre? Többségüket már a huszadik század első felében jelentősen befolyásolta a megugró társadalmi mobilitás és az ezzel kéz a kézben járó urbanizáció. A rádió diadalútja is a nyelvi egységesülés irányába hatott, melyet az audiovizuálissá váló média még inkább fölerősített: a norma egyre nagyobb szeletet hasított magának a regionális nyelvhasználatban is. Erre jött a nyelvi variáció elleni újabb hadüzenetként a digitalizáció, és a nyomában a robbanásszerűen fejlődő digitális eszközök és alkalmazások. Ennek nem kellett volna szükségszerűen így történnie, de a piacelvű, utilitarista szemlélet külön politikai megrendelés nélkül is a makroregionális, sőt a globális kulturális unifikáció szekerét tolja. S ha ez sem lett volna elég, biztosak lehetünk benne, hogy az MI-alapú alkalmazások sem a Föld nyelvi-kulturális gazdagságának óvásának, netán revitalizálásának szándékával születtek. Egyébként az MI-alkalmazások jelenlegi fejlettségi szintjükön akkor sem lennének még erre képesek, ha egyáltalán lenne ilyen szándék...

Mindenesetre tény, hogy írott, mégpedig infotechnológiailag is támogatható írott forma nélkül a legtöbb magyar nyelvjárásváltozatot ugyanúgy a gyors eltűnés veszélye fenyegeti, mint Földünk legtöbb nyelvét és nyelvváltozatát, melynek nem alakult ki a mindennapi kommunikációban használható, standardizált írásbelisége. Magyarán, ha egy tájnyelvet, nyelvjárásváltozatot a biztos eltűnéstől óvni, revitalizálni kívánunk, akkor erre a XXI. században egyszerűen nincs más út, mint a nyelvjárás standardizáció, melynek első logikus lépése az infotechnológiailag támogatott/támogatható, standardizált ábécé létrehozása, tehát a grafizáció, melyet aztán követnie kell a nyelvi kodifikáció további elemeinek is, a standardizált ábécét használó, digitalizált, felhasználóbarát nyelvjárás/tájnyelvi nyelvтанokat, adattárakat is beleértve.

2.2. Miért fontosak a nyelvjárások?

Ez a kérdés ma is aktuális. Nemcsak a magyar nyelvközösség anyanyelvjárását már feledett, hanem még a szűkebb szakma dialektológiával, szocio- és ökolingvisztikával nem foglalkozó része is úgy tekint a nyelvjárásokra, mint a régiségből ránk maradt, tehát idejétmúlt, törvényszerű eltűnésre ítéltetett változatokra.¹⁰ Ellenben ha megértjük, hogy a nyelvjárások miért fontos részei a Kárpát-medencei magyar nyelvváltozatok halmazának, akkor fontos lépést tettünk afelé, hogy meg is akarjuk őrizni őket aktív kommunikációs kódokként.

2.2.1. *Nyelvjárásaink a magyar kulturális örökség integráns részei*

A nyelvjárások nyelvtörténeti szempontból, a közösségi nyelvi emlékezet szempontjából elsődlegesen a standardizált, normatív nyelvváltozat(ok)hoz és a hétköznapi közmagyarhoz képest is. A magyar nyelvtörténet máig tartó idővonalán legalább 5/6-nyi az az idő, amikor a magyar nyelvterületet és a magyarul beszélő etnikumot kizárólag a koronként jellemző területi változatokat beszélő közösség egésze jelentette.¹¹

Ez azt is jelenti, hogy a területi nyelvváltozatok hangtani, alaktani változóinak képében rengeteg olyan jelenség él ma is, vagy élt a közelmúltig,

10 Sajnos volt balszerencsém nagy nemzetközi konferenciákon is ilyen, számomra nehezen értelmezhető kijelentéseket végighallgatni, magyar és angol nyelvű előadásokban elejtett, olykor egészen megdöbbentő „kiszólásokban” is. Természetesen nem óhajtok senkit pellengérré állítani, ezért az ilyen megnyilvánulások adatolását mellőzöm, mindössze azt kívánom nyomatékossítani, hogy a nyelvjárások itt felsorolt fontos tulajdonságai még mindig nem elég közismertek. Mindaddig pedig, amíg ezek a tények és a pozitív külső attitűd kialakításának fontossága nem kerülnek be a tanító- és tanárképzés (nemcsak a magyarnyelv- és irodalomszakos tanárképzés!) programjába, addig nem is lesznek azok, hiszen addig esély sincs lényegi, pozitív szemléletváltást remélni a társadalom szélesebb köreiben.

11 Abban az esetben csak 5/6, ha elfogadjuk azt a tényt, hogy az első magyar grammatikák íróit, – miként alaptermészeténél fogva minden grammatikáét – normatív szempontok és szándékok is vezérelték: alkotójuk a teljes korabeli írástudó magyar közösség használatára szánta őket. Ez így volt már Sylvester János 1539-es *Grammatica hungarolatina*-ja esetében is. 1541-ben megjelent Újtestamentum-fordítását ettől függetlenül és természetesen erősen i-ző északkeleti anyanyelvjárásába ültette át, hiszen csak a normatív szándék korai példáiról beszélhetünk esetében, kialakult normáról még a legkevésbé sem.

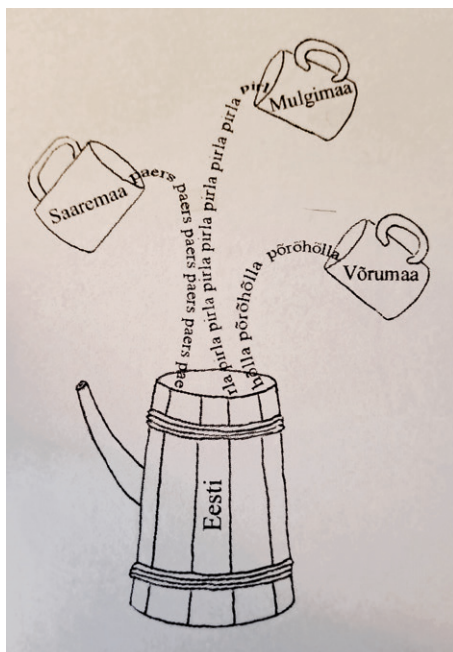
amelyek ismert nyelvtörténeti változások jelenkori vagy közelmúltbéli tanúi. Ma az egyes területi változatok különbségei, különösen a peremnyelvjárások, például a moldvai magyar és a nyugat-dunántúli ausztriai pereme archaikus változatai élő nyelvtörténeti korpuszként is szolgálnak. Ennek értelmében a nyelvjárási különbségek rendszeréből kirajzolódó kép élő, ún. „horizontális” nyelvtörténetnek tekinthető.

A nyelvjárásoknak azonban nemcsak nyelvtörténeti értékük jelentős. A paraszti társadalom folklórja természetesen nyelvjárásban keletkezett, a nyelvjárási szókincs ezért valóságos muzeális lenyomata a régi paraszti életformához tartozó eszközöknek, szokásoknak, hiedelmeknek. Teljes joggal állíthatjuk hát, hogy nyelvjárásaink a magyar kulturális örökség szerves és lényeges részei. Végleges eltűnésükkel kulturális örökségünk teljessége helyrehozhatatlanul csorbulna.

2.2.2. A nyelvjárási háttér a közmagyar kincsestára és vitalitásának őrzője is

A magyar köznyelv rendkívüli (szinonima)gazdagsága a széles nyelvjárási háttérnek köszönhető. Ezért lehet a magyar nyelvterületen száznál jóval több igét találni ’gyalogszerrel halad’ jelentésben, ezért van kétszáznál is több rokonértelmű szavunk *balga*, *dőre*, *ügyefogyott*, *féleszű* stb. jelentésben, s ezért van az *el kell mennem* necesszív forma mellett *el kell menjek* változat is, hogy csak néhány kiragadott példával éljünk.

Az észti nyelvjáróterületen, ahol több nyelvjárásváltozatnak is van standardizált ábécéje és ezen alapuló taneszközei és szépirodalma, az egyik leghangsúlyosabb érv éppen az volt a területi nyelvváltozatok revitalizációja mellett, hogy ezek valójában nem pusztán a helyi közösségeknek fontosak, hanem minden észti számára azok, mivel az élő nyelvjárások a nemzeti standard háttérországát, éltető forrásait is jelentik (vö. Pomozi 2021b: 181–183). Ez az érvelés összhangban van a 2.1. pontban kifejtett ökolingvisztikai gondolatokkal is.



2. kép. A nyelvjárások mint források éltetik és gazdagítják a köznyelvet. Egy nyelvjárási attitűdöket vizsgáló délészti tanulmánykötet címlapja. A hagyományos nagy borókafa söröskorsó az észti nyelvet szimbolizálja, melybe minden nyelvjárás „beleönt” valami ízeset.

Kép forrása: Eichenbaum, Külli–Koreinik, Kadri: *Kuis eläs mulqi, saarõ ja võro kiil?*

Ezekre az összefüggésekre már Kazinczy Ferenc is felfigyelt, nyelvújítási álláspontokat összegző, zseniális vitairatában, az *Orthologus és neologus; nálunk és más Nemzeteknél*-ben így írt erről: „A nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színében adhasson. Egyszóval ők – azaz az ortológusok, P. P. – az egység egységére törekszenek, mely csak a spekuláló bölcsek káprázolatiban találhatók, a természet mind a testi, mind a lelki világban mindent a különbözőség egysége által tenyésztet, mindent azáltal tart fenn, s a neológus ezt követi.” (Kazinczy 1819/1985: 159). Mintha XXI. századi ökolingvisztikai eszme-futtatást olvasnánk, csak kissé veretesebb stílusban! Ami pedig az ész argumentációját illeti,

miszerint a nemzeti normának a nyelvi sokszínűség sok szempontból táplálója és életetője, az a magyarban is tökéletesen megállja a helyét (vö. Kiss 1998: 36, Kiss 2001: 14, Pomozi 2017: 87–88).

2.2.3. A helyi identitás őrzői: A „pszichés faktor”

Hódi Sándor, a nemrég elhunyt kitűnő vajdasági pszichológus közíró, egyik remek kiskönyvében így fogalmaz: „A gyökértelenség fokozza az elviselhetetlenségig az egzisztenciális bizonytalanságot”, majd hozzáteszi, a gyökerek megtartása elképzelhetetlen a szűkebb pátriához fűződő identitást őrző elemek nélkül, s ezek közt a szűkebb pátria nyelvét is kiemelt helyre teszi (Hódi 2015: 35). Kiss Jenő így vélekedik erről fennebb is idézett, adai írásában: „...a nyelvjáráásoknak vannak olyan funkcióik, amelyek éppen a köznyelv „ellenében” élnek, nyerik el értelmüket. A szűkebb közösséghez tartozás és az azonosságtudat kifejezéséről, tehát a közösségképződés fontos eleméről van szó. Arról hogy a nyelvjárás az együvé tartozás szimbóluma, az otthonosság, meghittség kifejező eszköze is” (Kiss 1998: 35).

A helyi nyelvváltozatok a helyi közösséget jellemző kulturális identitás elsődleges hordozói is: még a látszólag teljesen nonverbális folklórműfajokban, mint amilyen a néptánc is szinergikus szerepe lehet annak, hogy egy adott közösség használja-e anyanyelvjárását. Az eredeti kulturális élettér fenntartása nemcsak a helyi közösségek lokálpatrióta törekvéseit könnyíti meg: Kárpát-medencei kitekintésben az élő kisközösségek hálózatos egymáshoz kapcsolódása csökkentheti, távlatosan akár meg is állíthatja a magyar nyelvterület további töredezését, szórványosodását (Pomozi 2017: 88, Pomozi 2025: 54–55). A helyi nyelvváltozat büszke használata jótékonyan hathat egyes helybéli gazdasági kezdeményezésekre is, elsősorban a turisztikai célúakra, de nem kizárólag azokra. Mindehhez azonban az egyéni és közösségi pszichés faktornak rendben kell lennie, amely csak az anyanyelvjáráshoz fűződő pozitív nyelvi attitűddel képzelhető el. Vagyis mindig visszajutunk az eredeti kérdéshez: meg kell erősíteni az egyre inkább színtelenedő, tünedező helyi nyelvváltozatokat, meg kell erősíteni az anyanyelvjárási identitást.

2.2.4. A nyelvjárások a Kárpát-medencei magyar nyelvi-kulturális kontinuitás őrzői

A XX. századi közép-európai történelem sajátos fordulatai miatt a magyar nyelvjárásoknak még egy, a nyelvjárásokon, tájnyelveken túlmutató szerepe is van: A Kárpát-medencei magyar nyelvjáróterület függetlenül attól, hogy a trianoni békediktátum sokfelé darabolta a történeti Magyar Királyságot, ma is többé-kevésbé kirajzolja a magyar nyelv és kultúra Kárpát-medencei kontinuitását.¹² Ennek fontos szerepe van az identitás formálásában, a helyi magyar identitások megőrzésében, nem is beszélve arról, hogy számos székelyföldi és palóc régió lényegében tiszta nyelvjárási terület standard nélkül, azaz nem egy esetben a magyar anyanyelvjárás ismerete a magyar identitás kizárólagos nyelvi hordozója is lehet, tehát nem jár feltétlenül együtt kettősnyelvűséggel (Pomozi 2017: 86–87, Pomozi 2025: 55).

2.3. „A mi falunkban nem így mondják”, avagy a „normatív variabilitás” szépsége és buktatói

Majd negyedszázada egy dél-észtsországi nyelvészkonferencián szólalkozott össze pár kutató a hosszúsági fokok jelölése tárgyában. A normatív délszti leírások a standard észthez hasonlóan három hosszúsági fokot jelölnek, melyet a hozzászóló erősen sérelmezett, mondván „a mi falunkban márpedig négy hosszúsági fok van, akkor hát a standardizált vőruiban sem lehet három“. Erről többek közt a gégezárhang jelölésének akkor már évtizedes, egyes vetületeiben máig húzódoó vitája jutott eszembe, melynek összes eltérő betűváltoztatáról volt szerencsém nyelvészi és/vagy szerkesztői érveléseket hallgatni. A standard észti változat *-d* többesjelének (pl. *laps* 'gyermek' : *lapsed*

12 Sajnos az utóbbi 70, különösen pedig az utóbbi 30 évben Dél-Erdély számos régiójában, Dél-Bácskában, Bánátban és még sokfelé másutt is rendkívül töredezetté vált a magyar nyelvterület: számos korábbi kisebb-nagyobb tömb apró szórványokká töredezett, így a jelzett Kárpát-medencei magyar nyelvi kulturális kontinuitás eszméje és eszménye fenntartható ugyan, de nem lehet figyelmen kívül hagyni a szórványosodás egyre égetőbb problémáját sem.

'gyermek'ek') ugyanis gégezárhang felel meg a võruiban (*lats* 'gyermek' : *latsõ* 'gyermek'), amely ugyan számos balti finn nyelvben előfordul, de általában, mint pl. a standard finnben, lényegében jelöletlen marad. A tudományos igényű baltifinn lejegyzésekben egy kis felső index-szerű ^o graféma a gégezárhang bevett jele. A problémát tehát az okozta, hogy a többesjel elég fontos morféma ahhoz, hogy grafémája is legyen, azonban a kis felső kampócska nem tűnt igazán szerencsés tipográfiai megoldásnak (olvasóbarátnak sem), így végül is Jüvä Sullõv, akinek elévülhetetlen érdemei vannak a modern standard võru ábécé létrehozásában, előállt azzal a (nem ördögtől való) ötlettel, hogy ha van egy morfémánk, amelyre nincs grafémánk, akkor nézzük meg, melyik az a betű a latin ábécé alapbetűkészletéből, amelyet különben semmire sem használunk. Így született meg a võru *q*-betű. (A kérdésről részletesen l. Iva 2001.)

Így tehát három lehetséges megoldás kínálkozott:

- a) A gégezárhang a standard võru ábécében is jelöletlen marad: *latsõ*
- b) A gégezárhang fonetikai átírásban használt jelét emelik be a standardba: *latsõ^o*
- c) A gégezárhangnak a standard võru ábécében, saját jól olvasható grafémája lesz: *latsõq*

Mondanom sem kell, máig megvannak az ellenzői a *q*-nak, mondván, nálunk sosem volt ilyen betű, idegennek érezzük, hát ne is legyen. Végül az észszerűség győzedelmeskedni látszik, és elterjed(t) a *q*, ám mindkét példa rávilágít arra, mennyi helyi érzékenységet, vitát kell tudni okosan kezelni épp az érintett közösség magasabb és távlatos céljai érdekében bármely területi nyelvváltozat standardizálásakor. Másképp fogalmazva: ha egy területi nyelvváltozat véleményformáló rétege egyet is ért a revitalizáció, a nyelvi kodifikáció és standardizáció alapcéljaiban, az távolról sem jelenti azt, hogy a standard nyelvjárási ábécéig és a normatív nyelvtanig vezető út nyílegyenes lesz. De miért is lenne? A grammatikatörténetben az a legkritkább eset, amikor tisztázó, termékenyítő viták nélkül, tekintélyelvűen fogadtak el egyetlen teljes mintát grafizációtól a nyelvi adattárákig.

3. A nyelvtervezés és a nyelvjárások. Nyelvjárási ábécék és ábécéskönyvek. Nyelvjárási irodalom, nyelv(járás)i tájkép

Ha elfogadtuk, hogy a standardizált, írott változatok kidolgozása jelentheti a nyelvjárások jövőjébe vezető utat, még akkor is felmerülhet egy kétely: jó, jó, nagyon szép, de tényleg lehetséges ezt megvalósítani? A választ ma már szerencsére könnyű megadni erre: mind közvetlen közelünkben, mind távolabbi európai nyelvjáróterületeken számos, esetenként több évtizedes jó példa van arra, hogy lehet. Másrészt abba is érdemes belegondolni, milyen lenne ma a magyar köznyelv állapota, ha a Magyar Tudós Társaság a nehézségek és az ilyenkor természetes törvényszerű szakmai viták miatt az 1830-as években visszaretten a helyesírás és a nyelvtan normatív szabályozásától, és eleve leveszi napirendjéről A magyar nyelv szótára tervezését.

3.1. Néhány európai példa

Elsőként az észt nyelvterületről említünk példákat, melynek oka, hogy az észt nyelvpolitikai modell¹³ kiemelt figyelmet szentel az „észt nyelv területi változatainak”. A jelenleg hatályos, 2011. február 23-án elfogadott Nyelvtörvény¹⁴ (Keeleseadus) 3. § (3) pontja szerint „Az állam támogatja az észt nyelv sajátos területi változatainak (a továbbiakban nyelvjárások) megőrzését, használatát és fejlesztését.” Ennek szellemében a 2011–2017, majd meghosszabbítva 2020

13 Eleve ritka (nyelvi szempontból szerencsés) eset, hogy egy állam területén teljes, széles körű szakmai egyetértéssel létrehozott nyelvpolitikai modell működik. Az észt alaptörvény preambuluma kimondja, hogy az „észt állam kötelessége megvédeni az észt nemzetet, nyelvet és kultúrát minden időben”. Ennek megfelelően a nyelvtörvény fentebb említett paragrafusa is rendelkezik az észt nyelv és területi változatai (!) védelméről. Az észt nyelv fejlesztési stratégiája 2004–2010, majd Az észt nyelv fejlesztési terve 2011–2017 (2020) között ezek szellemében kínált részletes nyelvfejlesztési terveket (l. részletesen Pusztay 2005 és Pomozi 2011).

14 A 2011. febr. 23-i a harmadik bővített és módosított változat az 1991-ben újra függetlenné vált Észt Köztársaságban.

között hatályos *Az észti nyelv fejlesztési terve* c. nyelvpolitika-nyelvtervezési cselekvési program 10 fő pontja közül a 7., *Az észti nyelv változatai* című kifejezetten az észti nyelv területi változatai (nyelvjárásai és standardizált nyelvjárásváltozatai) fejlesztésére összpontosított (l. magyarul részletesen, bevezető tanulmányokkal Pomozi 2011: 7–20, 31, 127–138).

Ez a fejlesztési terv 7.1.3. pontjában összegzi az észti nyelv területi változatainak fejlesztéséhez kapcsolódó feladatköröket (l. Pomozi 2011: 130), melyekhez az említett időszakban ütemezett forrásokat és folyamatos monitoringot is rendelt, így is támogatva a kitűzött célok elérését. E feladatköröket egészében idézzük, mert rendkívül tanulságos, követendő példát szolgáltatnak:

Egész Észtországot átfogó programok indítása az észti nyelvjárások és a helyi kultúra felelevenítésére és fejlesztésére;

Támogatni kell az észti nyelvjárások használatát a helyi ügyintézésben, a nyilvános feliratokon, eligazító táblákon, hirdetményeken, közleményekben és reklámokon;

Az észti nyelvjárások oktatását folytatni kell a közoktatási intézményekben és más tanintézetekben, folytatni kell a nyelvjárás tananyagok összeállítását;

- Lehetővé kell tenni, hogy az állami tanterv keretében is oktatni lehessen az észti nyelvjárásokat;
- A felsőoktatási intézményekben fejleszteni kell a nyelvjárástani képzés és továbbképzés lehetőségeit;
- Folytatni kell az észti nyelvjárásokat kutató-fejlesztő tevékenységet (l. az észti nyelv kutatását is);
- Támogatni kell a nyelvjárások használatát a médiában és a regionális kultúrák projektjeit.

Az 1990-es évek kezdetétől a legmarkánsabb nyelvjárás revitalizációs, egyúttal standardizációs programok a délészti nyelvjárás területén, azon belül is elsősorban a történelmi Võromaa területén születtek. (Hogy miért pont ebben a régióban, annak művelődéstörténeti és szociolingvisztikai okai egyaránt vannak, és az is lényeges, hogy a võruit legkevesebb százezer ember érti és használja.) A võru standardizálás folyamata az ezredfordulóig teljesen befejeződött: elfogadták

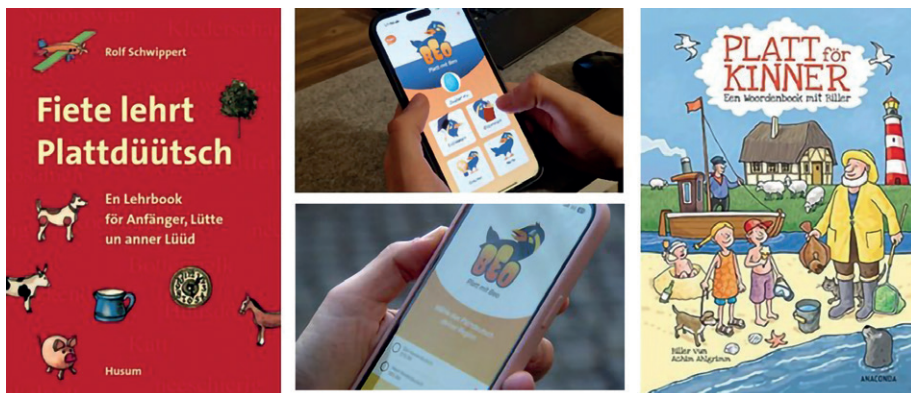
az ábécét, megtörtént a nyelvtani kodifikáció. Ma már võrui–észt, észt–võrui nagy középszótárak is szolgálják az olvasókat, s ezek természettudományos terminológiát is tartalmaznak. Tudományos konferenciák és könyvsorozat jelent meg a délészt nyelvvaltozatok múltjáról, jelenéről, jövőjéről, s egyre színvonalasabb közoktatási tananyagok, ábécék, olvasókönyvek, gyakorlófüzetek és helytörténeti olvasókönyvek kerültek a helyi gyermekek kezébe. Ezek első változatai már a kilencvenes évek elején rendelkezésre álltak.



3. kép A felső sorban: võrui nyelvű standardizált nyelvjárási ábécé, ábécés munkafüzet és helytörténeti olvasókönyv. Az alsó sorban: võrui nyelvű természetismeret tankönyv az 1–4. évfolyamnak, Lutsi (Lettország területén található délészt nyelvjárássziget) ábécé és olvasókönyv lutsi és lett nyelven

A mai Võrumaa területén választható közoktatási tárgy az anyanyelvjárás és az anyanyelvjárási irodalom ismerete, de más tárgyak tanítása is lehetséges anyanyelvjárásban. A Tartu Egyetemen létrejött a Délészt Nyelv- és Kultúra Kutatóközpontja, mely koordinálja az egyetemi, gyakorlati nyelvjárástanító kurzusokat is. Heti több alkalommal jelenik meg helyi hírlap, sőt, az észti „Dörmögő Dömtör“-nek, azaz a *Täheke* című gyermekújságnak is van délészt változata. (Standardizált võruai és standardizált mulgi (mulk) nyelvváltozatban is megjelenik.) Több délészt változatnak jelentős világhálós háttere is van. A dél-baltifinn nyelvjárási didaktikai és szépirodalomról magyar nyelven alapos áttekintést kaphat az olvasó Karl Pajusalu és Pomozi Péter áttekintéséből (Pajusalu–Pomozi 2025).

Bár az észti példát modellértéke miatt kiemelten tárgyaltuk, számos európai ország gyakorlatából sorolhatnánk további jó példákat. Az alnémet (*Plattdüütsch* vagy újfelnémetesen *Plattdeutsch*) helyzete annyiban rokon a võruival, hogy mindkettő (változatai) írásbeli használatának vannak jelentős történeti előzményei. A Plattdüütsch tanulásához, tökéletesítéséhez is sok tananyag, színes nyelvkönyv áll rendelkezésre, ezek közt is különösen izgalmas kezdeményezés a Beo-applikáció, amely bármely digitális eszközre ingyenesen letölthető, nyelvleckéket, nyelvtant, hanganyagokat és egyéb hasznos alnémet tudnivalókat tartalmaz. Az applikáció ötletgazdája a Norddeutscher Rundfunk (NDR), amelynek adásai közül két alnémet nyelvű változat is választható a megfelelő frekvenciára kattintással.



4. kép Alnémet kezdő nyelvkönyv, Beo-applikáció nyelvkönyvvel, nyelvtannal és hangtárral, Plattdüütsch gyermekeknek. Az applikációs kép forrása: NDR



5. kép Nyelvi tájképek Veneto tartományban: kétnyelvű útjelzőtábla, venetói nyelvű (standardizált nyelvjárási nyelvű) kristálycukros zacskócskák, nyelvjárási ábécés- és olvasókönyvek és kétnyelvű járás- és községhatárjelző tábla. Fotók: Pomozi Péter

Ha pedig tőlünk délnyugatra, az észak-itáliai Veneto tartományra szegezzük tekintetünk, nemcsak a regionális standard nyelv(járás)változat gazdag könyvtermését, a venetóinak a mindennapi életben betöltött jelentős kommunikációs súlyát figyelhetjük meg¹⁵ napi piactól az egyébként standard olasz nyelvű Szentmise venetói elemeiig, hanem üzletben, utcán számos feliraton és terméken találkozhatunk vele. Itt sem jelentett problémát a standard olasz ábécétől épp csak a szükséges mértékben különböző, könnyen tanulható, könnyen írható, digitális eszközökön is gond nélkül használható ábécé kialakítása.

Az említett és számos, itt terjedelmi okokból említetlen maradt európai példa esetében igaz, hogy ezeknek a jól használható írott változatoknak az elterjedése magával hozta a regionális szépirodalom felvirágzását is. Összességében látható, hogy egy 800 lelket számláló, de nemzetközi turistaattrakcióként is szolgáló észt sziget nyelvétől a számos nagyobb délészti változaton keresztül az északolasz Venetóig rengeteg követhető és követendő példája

15 Mindennek észrevételéhez természetesen viszonylag jelentős italianista műveltség, nyitott szem és nyitott fül szükségeltetik.

van annak, hogyan kaphat egy adott esetben sok tekintetben akár marginálissá váló régió új impulzusokat saját történeti nyelvváltozata értő revitalizálásával. Az eredmények aztán minden helyi lakos életminőségét javítják, függetlenül attól, hogy valaki beszéli-e a régió anyanyelvjárását, használja-e az írott, standardizált változatot. Egyszóval az értő, okos, sok szempontra kiterjedő revitalizációval mindenki nyer. Az elérhető, összetett pozitív hatás különösen szembeötlő akkor, ha egy adott régió hátrányos helyzetű volt a szükséges programok, projektek megkezdése előtt.

Ha azon magyar nyelvjárási régiókat tekintjük, több ilyen van, de szándékosan nem sorolom fel őket, mert véletlenül sem szeretnék senkit kirekeszteni, ahol mind a nyelv(járás)i alap, mind a potenciális használók száma sok esetben jóval magasabb, mint némelyik egyébként sikeres baltifinn projektben, akkor igazán nehéz megértenünk, miért történt oly kevés nálunk a gyakorlatban ezen a téren, miért hagyjuk kihasználatlanul az ebben rejlő össz-Kárpát-medencei és régiós szinergiákat.

3.2. Úton a standard magyar nyelvjárási ábécék felé

3.2.1. *Lexikográfiai és szépirodalmi kísérletek*

Az egyezményes magyar nyelvjárási hangjelölés megszilárdulása, a Magyar Nyelvjárások Atlasza (MNYA.) hat nagy térképdobozának megjelentetése óta már semmiféle akadálya nem volt annak, hogy a tudományos lejegyzés céljaira létrehozott mellékjeles betűkészletből a megfelelő módszertannal létrehozassanak a regionális standard ábécék. A XX. század végétől kezdve mindehhez nemzetközi példák, módszertani közelítések is nagy számban állnak rendelkezésre.

Az utóbbi pár évtizedben született is számos értékes kezdeményezés, de a következő alfejezetben bemutatandó standard palóc javaslaton kívül nem tudunk olyan kezdeményezésről, amely egy nyelvjárasterület standard írott változatának széles körű elterjesztésére tett volna kísérletet. Ilyen kezdeményezések korábban sem voltak, jöllehet nyelvjárási elemeket a XX. század szépirodalma előszeretettel használt. Számos író élt nyelvjárási (néhányuk nyelvjárásiasnak

tűnő) szavakkal, kifejezésekkel. Székelyföldön a főleg az Erdélyi Szépmíves Céh körül kicsúcsosodó transzilván irodalom néhány szerzője használt műveiben több-kevesebb székely és mezőszéki nyelvjárási elemet, ezek azonban kivétel nélkül a standard magyar hangjelölés keretei között maradtak, még az *ĕ* fonéma jelölése sem történt meg. Hasonló a helyzet a Trianon utáni magyar szépirodalom számos szerzőjével szerte a Kárpát-medencében. Találón írja Juhász Dezső Mór, Illyés, Tamási kapcsán, hogy „ezért a korábbi műrészek valójában stilizált betétek, amelyek nem az egész művet fedik le, inkább meghatározott szereplőkhöz köthetők, és a nyelvjárást sosem próbálják teljes hűséggel visszaadni, csupán jelzésszerűen...” (Juhász 2025: 65).

Teljesen nyelvjárási szépirodalmi alkotások csak az utóbbi években kezdtek megjelenni. Izgalmas kísérlet Pusztay Jánosé és Fábíán Lászlóé¹⁶: visszaemlékezéseik hiteles nyugat-dunántúli nyelvjárásban szólnak meg. Mindkét szerző művelt filológus, Pusztay János ezen túl rendkívül sokoldalú nyelvész is, aki többek között egységes uráli nyelvleíró modellek létrehozásán is fáradozott. Ezzel együtt nem tartották fontosnak, hogy normatív változatot alkossanak anyanyelvjárásuk leírására, sőt, ketten kétféle módon oldották meg a hangjelölés kérdéseit. A Kutyaaur fonémakészlete egyébként alkalmas lenne egy standardizált ábécé alapjának: a köznyelvhez képest többletfonémaként jelentkező *ĕ*-t kivétel nélkül, az *ē*-t, *ā*-t többnyire jelöli, azonban a szövegjegyzést magát a tudományos szövegközlés elvei szerint adja, amint az a következő rövid részletből is kitűnik. (Félkövérrel kiemelem azokat a részeket, amelyek a tudományos lejegyzés szabályai szerint íratottak így, de amelyek egy standardizált írott formában nem így jelennének meg. Az *is* szó pozíciófüggő *isz* írásmódja a két közelítés határán éppen vitapont lehet, így ezt nem emeltem ki.)

16 Fábíán László hangjelölése teljesen egyéni, sőt egyedi úton jár a Gutaházi évszakokban. Ennek részletes elemzését adja Juhász már idézett tanulmánya, a Kutyaaur hangjelölésével egyetemben (Juhász 2025: 67–70).

Asztat miég nēm izs mesētem e, millen izs vuót a zöregapámiék háza. Amúgy ölig sok vuót illenbü a faluba. A zucca felü niézvë vuót két ab-lak... (Pusztay 2020: 97).

A nem nyelvjárási alakok asszimilációs jelenségeinek és a természetes szóhatár-eltolódásoknak a jelölése a tudományos lejegyzés kritériumaihoz tartozik. Aligha tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy ezeknek a jelöletlenül hagyása nagyban megkönnyíti az átlagolvasó, különösen a nem anyanyelvjárási háttérű olvasó dolgát. Mindenesetre kár, hogy egyelőre nagyon kevés Pusztay Jánoséhoz hasonló kezdeményezés van, ha több lenne, nyilván elkerülhetetlenül terítékre kerülne a nyugat-dunántúli standardizálásának kérdése is. A Kutya-ur ezen, Kárpát-medencei szintű kivételességét Juhász Dezső így összegzi: „Ehhez bizony a regionális nyelvi kompetencián kívül tehetség és bátorság is szükséges! [...] ez a vállalkozás – a megbecsülendő előzmények ellenére – egyáltalán nem tipikus, hanem szinte unikális vagy legalábbis úttörő vállalkozás.” (Juhász 2025: 64).

Székelyföldön napjainkban is folytatódik a nyelvjárásias színezetű munkák kiadásának hagyománya, azonban a székelyre optimalizált standardizált nyelvjárási ábécé megalkotása ott is várat magára. Ha Sántha Attila művelődéstörténeti és lexikai szempontból is érdekes „bühnagy” szótárát nézzük, abban sem látjuk ennek nyomát, pedig épp egy nagyszótártól is joggal remélhetnénk e téren is útkereső kezdeményezést.

Ugyanakkor néhány újabb tájszótárunk a Kutya-ur hangjelölési és szövegközlési elveivel többé-kevésbé hasonló képet mutat, mivel hangjelölésük akár az adott tájnyelvi régió standardizált ábécéjének is kiváló alapja lenne. A szövegközlésben, pl. a szócikkekhez tartozó példamondatokban, kisebb szövegrészletekben viszont a tudományos közlés alapelvei (is) érvényesülnek, azaz a szövegszinten nem mindig történik meg a standardokra jellemző (tkp. nagyrészt helyesírási okú és célú) egyszerűsítés. Ennek egyik példája Silling István kibővített és átdolgozott, *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*

című kiváló munkája. Silling kupuszinai palóc hangjelölése teljes egészében megfelel egy standardizált palóc ábécé alapjainak,¹⁷ melyet ő egyszerűen a „tájnyelvi alakok nagyolt átírásának” nevez (Silling 2007: 52).

Sillinghez hasonlóan Péntek János moldvai és kalotaszegi hangjelölési gyakorlata is kiváló alapja lenne a moldvai és a kalotaszegi tájnyelv standardizált ábécéinek. A különbség a kupuszinai szótárhoz képest legfeljebb annyi, hogy Péntek János *A moldvai magyar tájnyelv szótára* példaszövegeiben is erősebben tartja magát az egyszerűsített fonetikai közléshez. Ő maga szerényen annyit mond erről, hogy „a forrásaimban szereplő hangalaki változatokat [...] források adatainak következtetlensége miatt és a szótár célszerűségének megfelelően nagyolt fonetikai lejegyzésben közlöm” (vö. Péntek 2016: 9), azonban végső soron a számos, gazdagabb szócikkekben számtalan alakváltozatot is képes világosan úgy jelölni, hogy azoknak hangjelölése könnyen követhetővé, rendszerezhetővé teszi a különbségeket az olvasó számára. Péntek Jánosnak egy igen heterogén alapanyag közlésekor sikerült teljesítenie a következetesség, pontosság, hitelesség és egyszerű használhatóság sokszor nehezen összeegyeztethető kívánalmait, amelyek éppen a kiválóan használható standardizált nyelvjárási ábécékkel szemben támasztott kívánalmak.

3.2.2. A standardizált palóc lehetősége

A palóc nyelvjárásterület hangzóállománya igen gazdag: nemcsak eltéréseket mutat, hanem fonematikus többletet is jelent a közmagyar hangrendszeréhez képest. Ezt már Szeder Fábián is észrevette minden tekintetben úttörő, palócokról írt ismertetéseiben. Szeder zseniális érzékkel tért el a korabeli köznyelvi ortográfiától egy ponton, éppen a megkülönböztethetőség, az „Ortographiai

17 Azzal a megszorítással, hogy az l nem szerepel benne, melyet egyébként Silling ly grafémával jelölne, de mint mondja, sajnos már ezen az archaikus nyelvjárászigeten is elnémult ez a hang az előző évszázad végén, egytelen kivétellel már legidősebb adatközlői sem használták azt (Silling 2007: 29).

tökéletesedés” érdekében. Az *e* és *ö* mellett, az *e*-vel szemben használatba vette az *ē* betűt¹⁸ is (l. Szeder 2005: 8).

A palóc nyelvjárási irodalom, akárcsak maga a nyelvjárásterület, hatalmas és sokszínű. Ugyanakkor a rengeteg régebbi és újabb forrás, elsősorban tarka hangjelölési összképe ellenére látszik, egyáltalán nem lehetetlen közös nevezőre jutni a standardizált ábécé kérdésében. Ha Tóth Imre Ipoly menti szótárának címszavait, a Menyhárt–Presinszky–Sándor nyitrai egyetemi tankönyv szóközléseit, a már említett Kupuszinai szótár címszavait nézzük,¹⁹ akkor általában nincs vagy csak minimális eltérés van bennük azon javaslatokhoz képest, melyet 2019-ben, a *Palóc olvasókönyv*et bevezető írásomban összegeztem, majd az alapelvek részletesebb magyarázatával újólapon összegeztem 2024-ben (Pomozi 2019: 14–38, különösen 26–28, Pomozi 2024: 320–332, különösen 326–329).

A *Palóc olvasókönyv*ben bemutatott standardábécé-javaslatot a 2021-es *Keleti palóc betyármesék és hiedelemmondák* kötetünkben már részlegesen használtuk is. Mivel a Magyarságkutató Intézet palóc kötetei a Magyar Elektronikus Könyvtárban szabadon elérhetők, ki-ki meggyőződhet, hogy a Kriza Jánostól keresett illat úgy őrződik meg ezekben a Máté László gyűjtötte történetekben, hogy mégis jól olvasható folklórszövegeket kapunk. Alfejezetünk végén itt is közlünk belőle egy rövid mutatót.

A standardizált palóc ábécé tehát látens, mint arra fennebb Silling és mások munkái kapcsán utaltam, már korábban is létezett. Valódi továbblépés azonban csak úgy lehetséges, ha a szakma és a palóc nyelvjárásterület érdeklődő közönségének egésze figyelembe veszi, hogy egyszer az egyértelmű egységesítés, és annak közös alkalmazásáig is el kell tudni jutni. Szociolingvisztikai

18 „Szabad legyen nekem itten erre az *e*-re két pontot tennem (*ē*), hogy könnyebben láthassuk, mint cserélik fel ezeket a palócok a szóejtésben, ők mondják: *vērēs*, *mēntē*, *vēgyēst*, *vēgyītenyi*; *vōrōs*, *vērēs*, *mente*, *vegyēst*, *vegyīteni*. (Szeder: *ibidem*).” (A pontosvessző után Szeder az általa köznyelvnek ítélt ejtésmódot közli – P. P.)

19 E ponton a rendkívül gazdag palóc dialektológiai és nyelvjárástörténeti irodalomból több tucat munkát lehetne felsorolni, hangjelölése szerint tipizálni, ez azonban messze meghaladná ennek az egyébként sem rövid tanulmánynak a kereteit. Ez a leltárszerű összegzés egy másik munka keretei között képzelhető el.

terminusokkal élve: a kodifikáció megtörtént, legfeljebb az *ly-l'* kérdés vethet még hullámokat, viszont standardizálás nélkül semmire sem megyünk azzal, hogy szűk körben kodifikáltunk valamit. Tömeghatása, helyi jövőt jótékonyan formáló hatása csak a standardnak lehet. Nézzük hát röviden, mik az alapvető követelmények egy jól kodifikált-standardizált ábécével szemben.²⁰ Jóval részletesebben megtalálható mindez Pomozi már idézett, 2024-es tanulmányában.

- a) Az írásképnak tükröznie kell minden releváns, fonematikus szintű nyelvjárási jelenséget;
- b) Minden köznyelvitől eltérő hangnak (fonémának) önálló betű (graféma) kell;
- c) Az „egy fonéma egy graféma” elvét megalkuvás nélkül, a legszigorúbban alkalmazni kell;
- d) Az ábécé kizárólag olyan betűkből álljon, amelyeknek megfelelő az infotechnológiai támogatottsága, amelyek technikai hátrány nélkül használhatók bármilyen hétköznapi digitális környezetben, okostelefonoktól a számítógépekig;
- e) Oktatásmódszertani és általános helyesírási szempontból is kerülendő, hogy egy, a közmagyarban meglévő grafémát más hangértékben használjunk nyelvjárásban, mint a közmagyarban. Tekintettel az ifjabb korosztályokban eleve romló tendenciát mutató általános nyelvi, közöttük helyesírási készségekre, ennek fokozott jelentősége van, ezért ezen a ponton adott esetben radikálisan túl kell tudni lépni hagyományalapú, megegyezést akadályozó vitákon.

Az alább bemutatandó táblázat a palóc nyelvjárásterületre nézve 100%-ban teljesíti az ábécé-standardizáció a., b., c., és e. kritériumait, a d.-t egy kivétellel teljesíti. A d.-ben egyetlen problémás betűnk esetében kínálkozó digi-pótmegoldásról alább szólunk, és alább kitérünk még az e. pont kapcsán az *ly-l'* kérdésre is.

20 Ezen kritériumokat irányadóknak és megkerülhetetleneknek tekintjük, mert nemcsak a józan tudományos és didaktikai megfontolásokat, hanem az e téren jól bevált nemzetközi ábécéstandardizálási gyakorlatot is tükrözik.

A palóc betűk táblázatos áttekintése:

Palóc betű	Hangértéke	Példák
<i>ě</i>	elől képzett, középső nyelvvállású (középzárt), ajakréses, rövid magánhangzó	<i>gyerěk, minděn</i>
<i>ē</i>	elől képzett, alsó nyelvvállású, ajakréses, hosszú mgh.	<i>fělkět, ēmēnt, ēvitt</i>
<i>á</i>	hátsul képzett, alsó nyelvvállású, ajakréses, rövid mgh.	<i>pátákbá, fárkás fárká, káptám mágám</i>
<i>ā</i>	hátsul képzett, alsó nyelvvállású, ajakkerekítéses, hosszú mgh.	<i>mān, hāt, szāz, lāttāk</i>
<i>l'</i>	palatalizált (lágú ejtésű) laterális (oldalsó), folyékony hang	<i>l'ány, il'l'en, taval'</i>

E hangokkal kiegészítve így fest a palóc ábécé a magyar köznyelvvel (StM) összevetve:

Palóc		<i>á</i>		<i>ā</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>cs</i>	<i>d</i>	<i>dz</i>	<i>dzs</i>	<i>e</i>	<i>ě</i>
StM	<i>a</i>		<i>á</i>		<i>b</i>	<i>c</i>	<i>cs</i>	<i>d</i>	<i>dz</i>	<i>dzs</i>	<i>e</i>	
Palóc	<i>ē</i>	<i>é</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>gy</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>í</i>	<i>j</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	<i>l'</i>
StM		<i>é</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>gy</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>í</i>	<i>j</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	
Palóc	<i>(ly)</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ny</i>	<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>sz</i>
StM	<i>ly</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ny</i>	<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>sz</i>
Palóc	<i>t</i>	<i>ty</i>	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	<i>y</i>	<i>z</i>	<i>zs</i>		
StM	<i>t</i>	<i>ty</i>	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	<i>v</i>	<i>y</i>	<i>z</i>	<i>zs</i>		

6. kép A „palóc” betűk és a standardizált palócábécé-javaslat és a standard magyar ábécé összevetése. A táblázat Pomozi 2019: 27 alapján készült

Kiegészítő megjegyzés a d. kritériumhoz: az *á* betű elérhetősége – szemben a másik négy betű ma már korlátlan digitális elérhetőségével – korlátozott, különösen az okostelefonokon, és egyszerűbb személyi okoseszközökön. Gyakorlati okokból érdemes tehát „kodifikáltan” megengedni, hogy az *á* okostelefonos alkalmazásokban és szükség esetén más, személyi okoseszközön is

helyettesíthető legyen az *å* betűvel, mely utóbbi a legkülönbébb okoseszközökön és telefonokon is könnyen hozzáférhető. Hogy működhessék, stílusosan írva, az „írj pálócul någyinák” elve.

Kiegészítő megjegyzés az e. kritériumhoz: Mivel az *ly* hangértéke a köznyelvben ma már semmiben sem különbözik a *j* hangértékétől, ezért az *ly l'* hangértékekben szerepeltetése nemcsak az e., hanem az a., b., c. alapelvet is sértené, és ez semmiképp sem engedhető meg. A problémára természetesen megoldás lehetne a köznyelvi helyesírás reformja, hiszen a köznyelvi *gólya*, *uszály*, *bagoly* írásmód nem egyéb, mint a hagyományörző helyesírásmódnak egy igen sajátos megjelenési formája. (Ezt ugyanis klasszikus eseteivel, a régi magyar családnevek helyesírásával szoktuk tanítani, vö. Weöres, Batthyány, Széchenyi, Kossuth, Móricz stb., s ebben a kontextusban általában mélyen hallgatunk a köznyelvi *j-ly* problémáról.) Erre azonban egészen minimális az esély. Sokkal járhatóbb út akkor, hogy a b. alapelv szellemében *l'* legyen a palatalizált laterális likvida betűjele. Így elkerülhető a köznyelvi és nyelvjárási ortográfia közötti örült keveredés, és nem mellékesen teljesen egyértelműen megjelölhetők a palóc nyelvjárásterületi ejtészváltozatok, vö. *bagoj*: *bagol*: *bagol'*. És még valami: ha ragaszkodnánk a nyelvjárási szinten teljesen inadekvát *bagoly* írásképhez, azzal egy kalap alá vennénk az előbbi három ejtészváltozatot, és ezzel negligálnánk pl. a keleti és a középpalóc rendszerszerű eltéréseit e ponton. Ha pedig az az álláspont győzne a standardizáció során, hogy a palatalizált laterális likvida már a középpalóc nyelvterületen sem tekinthető élő fonémának, mellyel azért erősen vitatkoznék, akkor a *bagol* mellett csak a *bagoj* írásképre lenne szükség. Minden ilyen és hasonló probléma esetén lényeges az optimális összhang megtartása fonematikus szintű nyelvjárási pontosság, taníthatóság és egyszerű, könnyű használhatóság között, utóbbi esetében az infotechnológiai használhatóságot is szem előtt tartva.

Végezetül egy mutatóvány standardizált palóc ábécével közölt, keleti palóc szövegre:

Ángyál Bándi disznót lop

De még egy viccét csinált Perénbe Bándi.

Elmënt à kocsmābā, ott mulátott āz embĕrĕkkel. Nem vert mĕg sĕnkit. Bemĕnt à kocsmābā, oszt mulátott à gāzdākkāl. Hāt ĕgy gāzdāvāl, āki itt lākik à hĭmi uccābā, mān Hĭm fele, fogādott, hogy mĕg mā este ellopjā à hĭzójāt. Ijjentājba lĕhetĕtt, kārācsony elōtt. Igĕn szĕp nāgy hĭzójā vót à gāzdānāk, hāt à gāzdā āszmontā:

– Nem lĕtezik! [...]

(Forrás: Pomozi 2021c: 50–51.)

4. Záró megjegyzések a magyar nyelvjárási ábécéskönyvek szükségességéről és kiadásáról

Az írásunkban bemutatott európai példák is mutatták, a standard nyelvjárási ábécé létrehozása csak a szükséges első lépés a nyelvjárások revitalizációjában, és semmiképp sem öncél. Nyelvjárásainknak akkor lehet és lesz jövője, ha a kodifikációt, ábécétet és grammatikákat közoktatási ábécéskönyvek és más nyelvjárási taneszközök követik.

Ezek magas tartalmi, módszertani és szemléleti színvonala akkor garantálható, ha – nem alábecsülve a lokálpatrióta lelkesedés hallatlan fontosságát – nem egymástól elszigetelt mikrorégiós kezdeményezésekről, hanem szakmailag összehangolt, több nyelvjárásra kiterjedő tananyagfejlesztésekről lenne szó, azaz sok jó helyi kezdeményezés, helyi alkotóerő országos szintű szakmai összehangolásáról. Az ilyen taneszközöknek azután meg kell találni a tantárgyi és órarendi helyét azon régiók iskoláiban, ahol az adott nyelvjárásnak / területi változatnak hagyománya van. Természetesen mindehhez alapvetően szükséges a helyi önkormányzati, iskolai és helyi közösségi támogatás is, de az említett országos is, hiszen anélkül ezek az iskolai foglalkozások sem építhetők be megnyugtató módon a tanrendekbe.

Sajnos az anyanyelvjárások élő hagyományozása nagyon sokfelé megszakadt már, ám az iskola, megfelelő tananyagokkal tökéletes terep a revitalizá-

lásra, arra, hogy a nemzedékek között keletkezett nyelvjárási űrt betöltse, szó szerint revitalizálja a kettősnyelvűséget, s tegye elfogadottá annak regionális nyelvi-kulturális többletértékeit.

Egy ilyen országos hatáskörű, hivatal(ok) által jóváhagyott és menedzselt program elindításának természetesen csak akkor van realitása, ha a teljes szakma minden helyi érdekelttel közösen, összehangoltan, vállvetve áll ki az ügy mellett. Mindenki mindenkiért. Már csak azért is, mert nincs olyan Kárpát-medencei magyar nyelvjárás, amelyet kizárólag a mai Magyarország területén beszélnek, tehát ha képesek leszünk közösen dolgozni és kiállni ezért az ügyért, azzal nemcsak közvetlen szülőföldünk, hanem a teljes Kárpát-medencei magyarság jobb és biztosabb nyelvi jövőjéért is sokat tehetünk.

Hivatkozott irodalom

- Csűry Bálint 1936: *A népnyelvi bűvárlat módszere*. A Turul-Szövetség kiadása, Budapest.
- Deme László 1953: A magyar nyelvjárások hangjainak jelölése. *Magyar Nyelvjárások* II: 18–37.
- Domokos Pál Péter (szerk.) 1979: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Szent István Társulat, Budapest.
- Eichenbaum, Külli – Kadri, Koreinik 2008: *Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal*. Võro Instituudi Toimõndusõq 21. Võro Instituut’, Võro.
- Erdélyi János (szerk.) 1846, 1847, 1848: *Népdalok és mondák I–III*. Beimel József betűivel, Pest.
- Erdélyi János (szerk.) 1857: *Válogatott magyar népdalok*. Heckenast Gusztáv, Pest.
- Fábián László 2020: *Gutaházi évszakok*. Savaria University Press, Szombathely. 2020.
- Faragó József 1965: Kriza János és a Vadrózsák. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: *Kriza János*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.
- Hódi Sándor 2015: Menni vagy maradni? Az én és a közösség társadalomlélektani zavarai. *Stratégiai Füzetek* 11. Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, Ada.
- Iva, Sulev 2001: Võron standardiortografian luominen. In: Määttä, Nina – Sulkala, Helena (toim.). *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III*. Oulun Yliopistopaino, Oulu. 137–142.
- Juhász Dezső 2025: Kutyaur történelmet ír. In: Nagy Dóra (szerk.): *Magyar nyelvjárások napja 2021-2022. Nyelvjárás, nyelvtörténet, irodalom*. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 73. Magyarságkutató Intézet – L’Harmattan Kiadó, Budapest. 63–74.
- Kálmán Béla 1966: *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Kazinczy Ferenc 1819/1985: Orthologus és neologus; nálunk és más Nemzeteknél. In: Juhász István szerk., *Tudományos Gyűjtemény 1817–1841*. Magvető Kiadó, Budapest. I/140–169.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1998: Magyar nyelvjárások az ezredfordulón – és utána? In: Hódi Éva (szerk.). *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 1997*. Ada. 31–38.
- Kriza János 1975: *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Loh, Jonathan – Harmon, David 2014: *Biocultural Diversity: threatened species, endangered languages*. WWF Netherlands, Zeist, The Netherlands.
- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna 2015: *Szlovákiai magyar nyelvjárási szöveg- és forrásgyűjtemény*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- MNyA. = Deme László – Imre Samu (szerk.) 1968–1977: *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pajusalu, Karl – Pomozi Péter 2025: A dél-baltifinn irodalmi nyelvek kialakulása és standardizációja magyar nyelvjárási megjegyzésekkel. In: Nagy Dóra (szerk.): *Magyar nyelvjárások napja 2021–2022. Nyelvjárás, nyelvtörténet, irodalom*. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 73. Magyarságkutató Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 75–102.
- Paszlavszyk Sándor 1878a: Találós mesék. *Nyr.* 7 (1878): 133–134.
- Paszlavszyk Sándor 1878b: Népdalok. *Nyr.* 7 (1878): 144.
- Péntek János 2016, 2017: *A moldvai magyar tájnyelv szótára*. I/1–2. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- Péntek János 2021: *Kalotaszegi tájszótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Petrás Ince 1843: *Moldvahoni Magyar-Csángó Dallok...* MTA K RUI 80 206/187a145
- Pomozi Péter – Karácsony Fanni 2013: *Felnőtt vala egy édesz almafa... Régi stílusú népballadáink archaikus nyelvi vonásai*. (Poszterkiállítás, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2013., PIM A Magyar Nyelv Múzeuma 2014–2015, Kolozsvár KJNT 2023)

- Pomozi Péter – Katona József Álmos 2022a: *Magyar nyelv 11. Tankönyv*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Pomozi Péter – Katona József Álmos 2022b: *Magyar nyelv 11. Munkafüzet*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Pomozi Péter – Katona József Álmos 2023: *Magyar nyelv 12. Tankönyv*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Pomozi Péter 2011: *Kis nyelv – nagy stratégia. Az észti nyelvpolitikai modell*. ELTE, Budapest.
- Pomozi Péter 2017: A nyelv életeterejéről a norma és a változatok viszonyának tükrében. In: Hódi Éva (szerk.). *Nyelv és közösség. Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok*. Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada. 70–92.
- Pomozi Péter 2019: A palóc nyelvjárásról. In: Pomozi Péter – Németh Dániel – Csorba Csaba: *Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások*. A Magyarorsággkutató Intézet Kiadványai 10. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest. 13–38.
- Pomozi Péter 2020: Népeséggváltozás és magyar identitás a Kárpát-medencében. Nyelvpolitikai lehetőségeink száz évvel Trianon után. In: Pusztay János (szerk.). *Anyanyelvápolók Szövetsége*, Budapest. 116–164.
- Pomozi Péter 2021a: Betyárok, norák, boszorkányok. Máté László keleti palóc folklórgyűjtéseinek néprajzi és nyelvjárési érdekességei. In: Pomozi Péter (szerk.). *Keleti palóc betyármesék és hiedelemmondák*. A Magyarorsággkutató Intézet Kiadványai 25. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest. 11–37.
- Pomozi Péter 2021b: Hány észti nyelv van? Standard(ok) és területi változatok viszonyáról az észti nyelvterületen. In: Antal M. Gergely et al. (szerk.). *Varia Fenno-Estonica. Ünnepi olvasókönyv Csepregi Márta 70. születésnapjára a finn és az észti nyelv és kultúra, valamint a magyar–finn, magyar–észti kapcsolatok köréből*. Urálistikai Tanulmányok 23. Budapest: ELTE BTK Finnugor Tanszék. 172–185.
- Pomozi Péter 2021c: *Keleti palóc betyármesék és hiedelemmondák*. A Magyarorsággkutató Intézet Kiadványai 25. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest.

- Pomozi Péter 2024: A magyar nyelvjárási ábécé(k) kialakításának kérdéséhez: elvek, célok, módszerek a palóc változatok példáján. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): VII. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, Savaria University Press, 2024. 320–332.
- Pomozi Péter 2025: *Új tartalmi, módszertani és szemléleti elemek a magyar nyelv tanításában*. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest.
- Pusztay János (szerk.) 2005: *Az észti nyelv fejlesztési stratégiája 2004–2010*. BDF Uralisztikai Tanszéke, Szombathely.
- Pusztay János 2016: *Nyelv? Politika? Esszék a nyelvi kulturális sokszínűség érdekében*. Nap Kiadó, Budapest.
- Pusztay János 2020: *Kutyaur még más történetek...* Anyanyelvápolók Szövet-sége, Budapest.
- Pusztay János 2023: *Egy nyelvcsalád tündöklése és...?* Nap Kiadó, Budapest.
- Sándor Anna – Tóth Katalin 2020. *Nyitragerencséri tájszótár. Sima Ferenc tájszóhagyatéká alapján*. Pesti Kalligram Kft., Budapest.
- Sántha Attila 2019: *Bühnagyszékely szótár*. Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest.
- Silling István 2007: *A kupuszinai nyelvjárás és szótára*. Loisir Kiadó, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1902: *Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárás olvasó-könyv*. Nyelvészeti Füzetek 4. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Szakál Anna 2012: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”. *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.
- Szedes Fábíán 2005: *A' palóczokról*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely. (Hason-más kiadás.)
- Tóth Imre 1987: *Ipoly menti palóc tájszótár*. MNyTK 176. Magyar Nyelvtudo-mányi Társaság, Budapest.

Világhálós hivatkozások

Plattdüütsch

https://www.ndr.de/kultur/norddeutsche_sprache/Platt-mit-Beo-Leicht-Platt-deutsch-lernen-mit-einer-Lern-App-,beo108.html (Legutóbbi megtekintés 2026.06.15.)

Võrui nyelv

<https://wi.ee/et/voru-keel/> (Legutóbbi megtekintés 2026.06.15.)

Kutyaaur:

https://drive.google.com/file/d/1pVT_N8jhZqB9ECj4H4bLcOZi2oakiVu8/view (Legutóbbi megtekintés 2026.06.28.)

A palóc nyelvjárásról (Palóc olvasókönyv)

<https://mek.oszk.hu/21300/21300/> (Legutóbbi megtekintés 2026.06.15.)

Keleti palóc betyármesék és hiedelemmondák

<https://mek.oszk.hu/22300/22387/> (Legutóbbi megtekintés 2026.06.15.)